

© Тимохов О.В.

Тимохов О.В. – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3+159.955+316.61

ПАНОРАМНЕ МИСЛЕННЯ У РОЗВИТКУ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ ТА У ФОРМУВАННІ НОВІТНІХ КОНЦЕПТІВ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню феномена – “панорамне мислення” в контексті його впливу на рівень свободи особистості.

Ключові слова: мислення, панорамне мислення, свобода особистості.

ПАНОРАМНОЕ МИШЛЕНИЕ В РАЗВИТИИ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ И В ФОРМИРОВАНИИ НОВЕЙШИХ КОНЦЕПТОВ СОЦИАЛЬНОГО БЫТИЯ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию феномена – “панорамное мышление” в контексте его влияния на уровень свободы личности.

Ключевые слова: мышление, панорамное мышление, свобода личности.

PANORAMIC THINKING IN DEVELOPMENT OF PERSONALITY FREEDOM AND IN THE FORMATION OF NEW SOCIAL CONCEPTIONS OF SOCIAL LIFE IN UKRAINE

The article is devoted to research of the phenomenon is “panoramic thought” in the context of its influences on the level of personality freedom.

Keywords: thinking, panoramic thinking, personality freedom.

За останній період ми стали свідками досить радикальних змін у соціально-політичній ситуації в Україні та навколо неї. Вони носили, як революційний, так і еволюційний характер; та були спричинені викликами, як внутрішніми, так і зовнішніми. Ці виклики і надалі залишатимуться актуальними і вимагатимуть досить швидкого реагування, що неминуче призведе до значних трансформацій в багатьох сферах суспільного буття.

Отже, існує необхідність розглянути ряд базових характеристик, що формують принципи суспільного буття, як такого.

Звичайно, це предмет політичного, політологічного та економічного дискурсу, проте, такі концепції не можливо вибудовувати без врахування основних, базових цінностей сучасного цивілізованого суспільства, нагальна необхідність в узгодженні цих швидкоплинних змін із довгостроковою стратегічною концепцією розвитку Українського суспільства. до яких, безумовно, відноситься “Свобода особистості”.

Класики діалектичного матеріалізму стверджували, що саме суспільне буття визначає свідомість [1].

Проте факт впливу результатів мислення на становлення свідомості, в тому числі і колективної, також не викликає сумнівів.

Найбільш сильна зброя, це ідея, час якої настав [2].

Отже, трансформації суспільного буття можуть спричинити не тільки зовнішні фактори, а й внутрішні, до яких відносяться результати мислячої діяльності окремих суб’єктів, які так чи інакше впливають на суспільну свідомість, формування новітніх концептів суспільного буття в сучасних умовах, а відтак і в трансформацію суспільної парадигми, як такої.

Якщо під трансформаційними процесами мається на увазі саме еволюційність (розвиток), а не консервативність, то мислячий суб’єкт, що буде здатен до формування новітніх суспільних концептів, що відповідають вимогам сучасності, має володіти певною свободою, причому не “свободою” в широкому сенсі і навіть не свободою волі, а саме свободою мислення, що дає

можливість відійти від сталих стереотипів.

Найбільш прогресивним та продуктивним типом мислення в даному сенсі, як на наш погляд є “Панорамне мислення”, що визначається, перш за все: комплексністю, цілісністю та неочікуваністю результатів.

Саме тому, дослідження ролі панорамного мислення у розвитку свободи особистості та в формуванні концептів суспільного буття в Україні, можна вважати вкрай актуальним.

У всі часи існування людини, поняття «свобода» розглядалося як складне і достатньо суперечливе визначення. У релігійному, філософському, соціальному плані дане поняття по ступеню складності може бути порівняне з наріжними визначеннями, пов'язаними із смисловими позначеннями людського життя, необхідністю виконання людиною покладених на нього природою і суспільством зобов'язань. Смыслове навантаження на дане визначення з часом, у міру розвитку людського суспільства, не тільки змінювалося відповідно до умов життя людського суспільства; дана зміна до сьогоденного часу носить характер постійного зростання, ускладнення. Не дивлячись на те, що поняття «свобода» має і кількісні характеристики (абсолютна свобода – максимальна в свідомості людини свобода; «відносна свобода» – певна частина, закладеного в свідомості людини поняття «свобода») – добре відомо, що дані характеристики при визначенні даного поняття не завжди можуть виконувати принципову роль. В світі фізичної природи, а також поза сферою матеріального, поняття «свобода» носить завжди строго визначений, відносний характер, що припускає значущість якісних характеристик цього поняття. Якщо розглядати визначення «свобода» у людини, як природної істоти, то, очевидно, що ця складова загального поняття «свобода» з часом мало змінилася. Дане розуміння свободи припускає осмислену людиною реальну можливість задоволення його фізичних і біологічних потреб. До них можна віднести: виконання репродуктивної функції, задоволення потреби в живленні і т.д. Інша складова визначення «свобода» може розглядатися у людини як соціального об'єкту даного суспільства і даної території. Тут також поняття «свобода» пов'язане з необхідністю задоволення людиною її потреб на соціальному рівні, з осмисленням людиною своїх можливостей щодо задоволення тієї або іншої частини даних потреб. Обидві складові поняття «свобода» мають відносний зв'язок між собою. Важко уявити повне задоволення у «сучасної людини» базових потреб без необхідного рівня задоволення соціальних. Такі поняття, як «свобода слова», «свобода думки», «свобода суспільства» мають реальне наповнення, коли розглядається соціальна складова поняття «свобода». Очевидно, що між даними складовими є прямий і зворотній зв'язок, відносна взаємозалежність. Третя складова поняття «свобода» є не тільки найскладнішою, але й найголовнішою, як по відношенню до двох перших складових, так і до всього поняття. Істинна свобода – це духовна свобода. Можна бути вільним на базовому або соціальному рівні, але не бути вільним в повному розумінні цього слова. З другого боку, людина не вільна на базовому і соціальному рівні, але вільна духовно, має повне право називати себе вільною людиною. Звичайно, «духовна свобода» має відносний характер. Вона не може бути єдиною і не пов'язаною з першими двома складовими даного поняття. Даний зв'язок може бути розкритий, як зв'язок природного, соціального і духовного початку у людини. От чому, виховання духовного початку у людини дає останньому реальну можливість відчувати себе «вільним» [3].

Самі по собі поняття “свобода” і “свобода особистості” дуже взаємопов'язані, проте вони не тотожні. “Свобода”, як загальне поняття – абстрактна, проте свобода особистості завжди конкретна і визначається, як самою особистістю, так і соціальним оточенням.

Свобода не може бути абсолютною. Соціальна людина не Робінзон і вимушена не тільки рахуватися з соціальними та моральними нормами суспільного буття, а й має певні зобов'язання.

Отже, поняття “свобода особистості” не абсолютне, а відносне. Може скластися враження, що рівень свободи певного індивіду напряму залежить від її соціального статусу, проте і тут не все так просто. Як зазначали древні греки, що дозволено (личить) бику, не дозволено Юпітеру.

Римські стоїки в свій час дійшли парадоксального висновку, що свобода полягає в розумінні особою своїх зобов'язань. А отже, це химера, проте – химера осмислена.

Інший парадокс можна знайти текстах Платона. “Все що є благом для вулика, є благом для кожної бджоли”. Власне, парадокс полягає в тому, хто саме визначає, що є благом для вулика. Якщо одна єдина бджола, то це, скоріш за все, благо для неї та її найближчого оточення, а не для всього вулика. Якщо це вирішується простою арифметичною більшістю, то незрозуміло, чому це мусить бути благом для меншості, ну і так далі.

Так чи інакше, свобода особистості у всі часи корегувалась потребами суспільства.

Наші предки перемогли і вижили в боротьбі як з природою, так і з собі подібними. А жили зграями по 20-50 чоловік. Ватажок з воїнами - мисливцями, жінки з дітьми. Для виживання необхідна координація дій. Збирати коріння – всі самки, на полювання – всі самці.

Єдність поглядів на життя у всіх. Прогодуватися треба! А досвідчені розумні – старші навколо ватажка – краще знають.

Битви з ворогами-сусідами важливіші і показніші всього. Кожному битися в повну міру сил! Сильні – б'ються з сильними, слабкі – допомагають всім можливим. Ворог слабкіший – знищити, ворог сильніший – бігти, захищатися – відчайдушно: пощади немає. А дезертирувати одинаку безглуздо – один в світі не мешканець, його будь-хто знищить.

Так складається мораль, і осідає як інстинкт: у єдності сила! Будь зі всіма, роби як всі – це найголовніший соціальний закон.

І коли в психологічних дослідках ХХ століття випробовуваний, слідуючи за всіма, називає коротке довгим, а довге коротким, не довіряючи власним очам – це не недоумство. Не патологія. Це соціальний інстинкт! Тому що бути за одно з оточуючими – важливіше, ніж бачити правильно, і залишитися наодинці.

Помилившись всі разом - ви можете все-таки перемогти і вижити.

Але одинак, що відокремився, не виживе, будь він тричі правий.

Група, спаяна єдністю – це система. Сила її більше простої суми сил окремих її членів. Вона вижила і існує – це доказ її життєздатності: тобто гарантія вірних її поглядів. А одинак вижити не може ні при яких поглядах, це теж гарантується. Тому методологічно, принципово вірно – вірити всім, а не собі.

Конформізм – співвідповідність узгоджених поглядів – є одна з необхідних, базових, відвічно властивих рис психологічного характеру особи – соціальної людини.

Перш за все – це відноситься до стресових ситуацій, коли треба терміново рятуватися – а неясно, як. Роби як всі – не дарма ж, всі туди біжать!

Соціальний інстинкт вказує людям структуруватися в соціальну систему.

Для її наявності і функціонування він же вказує приймати погляди системи (а може і натовпу) і брати участь в її діях.

Натовп – простий вид соціальної системи. Натовп самоорганізується не для того, щоб думати. А щоб виробити просту, єдину масову дію. І думка у натовпу може бути тільки одна – примітивна, однокрокова, що базується на емоційному розігріванні скупченої маси: кудись піти і щось розгромити, прокричати, погрозити. Значення і сила натовпу – в єдиному разовому пориві маси.

Але натовп може помилятися. І колектив може помилятися. І взагалі всі можуть помилятися – і лише один-одинак може мати рацію. А ось він думає інакше, самостійно, правильно.

Таких тиснуть і глушать. Виганяють, перевиховують. Але системі потрібен зворотній зв'язок з середовищем. І думка одинака може виявитися корекцією спотвореного зв'язку.

Тому одинаки, не згодні з більшістю, системі необхідні і взагалі існують. Хоча, звичайно, існують погано і піддаються гонінням аж до з'їдання в різних значеннях.

Система існує тільки в єдності своїх протилежних основ – консерватизму і новаторства. Консерватизм забезпечує стійкість системи: зберігати все те, що довгі часи боротьби і праці

дозволило вижити і піднятися. Новаторство необхідне для гнучкості системи і адекватного реагування на всі нові виклики середовища.

На біологічному рівні це забезпечено віковим консерватизмом людей похилого віку і віковим нонконформізмом молоді. Старі зберігають свій побудований і обжитий будинок – молоді пускаються в подорожі (у часі і просторі), щоб створити собі новий будинок.

На рівні соціально-психологічному це забезпечується наявністю більшості конформістів і меншини нонконформістів.

У розвиненій цивілізації, державі вільного підприємництва, де законом гарантуються права і свободи особи, загальногрупову єдність думок і вчинків сьогодні назвуть тоталітаризмом. Індивідуальна свобода в порівнянні з первісною зграєю надзвичайно широка. Говори і роби чого хочеш. Лише декілька заповідей дотримуйся.

Бути згідним з більшістю – стало не обов'язковим; бути незгодним стало небезпечно [4].

Як ми бачимо, феномен свободи особистості з прадавніх до наших часів хоч і пройшов значну генезу, проте, в значній мірі продовжує зберігати первинні риси.

Найбільш значних змін в західному світі він зазнав в епоху Відродження, коли світогляд змінився з геоцентричного на гомоцентричний. В період просвітництва та Великої французької революції, коли були проголошені принципи демократичності та рівності. І вже в сьогоденному тлумаченні закріпився в країнах капіталістичної демократії.

Проте, як на наш погляд, ключовим моментом в генезі феномену “свобода особистості” є все ж таки період французької революції.

В її основних гаслах – “Свобода, Рівність, Братерство” саме свобода вперше ототожнюється з рівністю, рівністю перед законом.

До цього суспільство було розшароване на класи та станові прошарки з різними правами, обов'язками та рівнем доступу до соціальних благ.

Умовно кажучи, був собі міщанин Іванов та дворянин Орлов, у останнього було значно більше прав і можливості займати державницькі посади, а у першого – ні.

Після утвердження принципів демократизму на світ з'явилися громадянин Іванов та громадянин Орлов, з рівними правами та можливостями; у досить значної частини суспільства свободи стало значно більше.

Власне саме звідси, на наш погляд, бере коріння система сучасної демократії, яку нерідко ототожнюють з республіканською формою правління.

Власне феномен “свобода особистості” дуже широкий, проте в рамках даного дослідження хотілося б зосередитись на двох його аспектах: “свобода вибору” та “свобода мислення”, які є ключовими складовими духовної свободи особистості.

Це чи не єдині сфери, що детермінуються не стільки соціальним оточенням, стільки самим індивідом.

Звичайно, цей тезис досить суперечливий, адже людину можна примусити зробити хибний вибір, або погодитись з хибним міркуванням, проте він все ж має право на існування.

Екзистенціоналісти стверджували, що вибір є завжди. Навіть коли йдеться про зраду власних переконань і смертю, це все одно вибір.

Як не дивно, це частково збігається з світоглядом древніх греків стосовно рабства.

Раб – це людина, що злякалась, злякалась смерті, а отже, не гідна бути вільною. Не гідні бути вільними її нащадки і всі вони після смерті і переходу в царство Аїд залишаться рабами назавжди.

Згідно древнє-грецького світогляду, неможливо істинно вільну людину перетворити на раба, і навпаки, з раба по духу ніколи не вийде вільної людини.

В цілому ряді світоглядних, філософських, етичних та релігійних концепцій (в християнстві це свобода волі) “свобода вибору” є ключовим елементом для розуміння поняття “свобода особистості” як такого.

Але свобода вибору без свободи мислення неможлива.

Тільки вільно мисляча людина здатна зробити свій власний, а не нав'язаний їй вибір.

Звичайно, мисляча діяльність пересічної людини значно обтяжена і родовою пам'яттю, і концептами суспільної свідомості, і суспільним безсвідомим, і власне її соціальним оточенням. Проте свобода мислення є ключовою характеристикою особистості, як такої.

Переважає більшість людей, навіть дітей, щиро впевнені що мислять самостійно, і не тільки на побутовому рівні. Проте це і так, і не зовсім так.

Відсутність панорамного бачення ситуації змушує індивіда користуватись результатами мислячої діяльності тих, кого він вважає експертом, видаючи їх міркування за свої. На жаль, це відбувається і на побутовому рівні також. Реклама і пропаганда роблять свою справу.

Отже, ми переходимо до основного предмету нашого дослідження – впливу панорамного мислення на свободу особистості людини.

Термін – “Панорамне мислення”, хоч і зустрічався в науковій літературі, проте, до недавнього часу, був досить недостатньо експлікований. Отже його можна вважати відносно новим.

Панорамне мислення – спосіб мислення, в процесі якого відбувається подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов'язаних з цим інстинктивних, несвідомих і підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах.

Панорамне мислення може вважатися терміном, що включає мислення інших типів, в масі людям не властивих – таких як системне, латеральне, нестандартне, об'ємне, винахідництво, проривне, масштабне, повного спектру, паралельне, більш ніж одотрекове.

Зорове сприйняття панорами давало багатьом авторам можливість використовувати інтуїтивну зрозумілість панорамного мислення в просторовому, або узагальненому просторовому значенні, не визначаючи його. Панорамне мислення використовувалося також в юриспруденції, в картографуванні і візуалізації когнітивних процесів. Поняття “Панорамне мислення” вводилося і в протизагуг “Тунельному мисленню”, використовувалося при аналізі технічних рішень в космонавтиці. [5]

Еволюційна особливість людського менталітету – це вузькість поля свідомості. Колись, у пращів і ще стародавніших людських предків ця особливість була перевагою у виживанні через корелятивно пов'язані з нею високошвидкісними поведінковими реакціями, тепер же, у сучасної людини, в світі, що ускладнився і ускладнюється, але в умовах більш безпечніших, вузькість поля свідомості стала недоліком, еволюційно успадкованою обтяженістю людського роду, яку можна діагностувати як дефіцит панорамного мислення. [5]

З цієї цитати, як і з всього тексту наукової розробки, можна зробити ряд попередніх висновків.

По-перше – Панорамне мислення – є повністю, або лише частково втраченою функцією людини і знаходиться в процесі активного розвитку.

По-друге – ця функція, не є рідкісним явищем, притаманним лише окремим особистостям, а в тій чи іншій мірі проявляється в процесі мислення кожної людини.

Третє – Панорамне мислення досить затребуваний феномен фактично у всіх сферах соціального буття.

Ну і ще один висновок, який хотілось би винести за дужки – “Панорамне мислення” не є прямим антиподом “Мислення Логічного”, хоча така думка, не лише напрошується, а й частково справджується, особливо на прикладі формальної логіки. Феномен, що вивчається – є важливим та дієвим доповненням, а в ідеалі – центральним та змістоутворюючим компонентом мислення, як такого.

Його антиподами є – “Лінійне”, “Тунельне” та “Одотрекове” мислення, яким притаманні вузькість поля свідомості мислення, архаїчність та консерватизм, відмова від сприйняття нового, буквральність, одно, або біполярність висновків.

Первинним і в той час фундаментальним щаблем у формуванні вільно мислячої особистості є її здатність до критичного мислення. Це власне подолання шорів масової

свідомості, що нівелюють індивідуальну думку і підпорядковують її думці більшості, а не рідко і меншості, що її формує.

Як вже зазначалось вище, кожна людина вважає, що здатна мислити критично і в ході полеміки з опонентом намагається аргументувати свою позицію, як їй здається найбільш ґрунтовно. Проте, як правило, всі ґрунтовні аргументи насправді виявляються “цитатами з телевізора”, причому сприйнятими не на логічному, а на емоційному рівні, а значить – спотвореними.

Насправді, критичність мислення полягає не в запам’ятовуванні тезисів певних “експертів”, що відповідають “власній” позиції особи, а в огляді всього спектру думок з приводу певної проблеми і розробці своєї власної позиції, та й що головне, своєї власної аргументаційної бази. Нажаль, це не кожному дано з різних об’єктивних чи суб’єктивних причин.

За часів Радянського Союзу був такий жарт, – “Радянська людина найбільш читаюча між строк у світі”.

Це означало, що на тлі тотальної пропаганди критично мисляча особистість намагалась збагнути істинний зміст в повідомленнях державних ЗМІ.

Не піддаючи сумніву ролі дисиденства в Радянському Союзі, все ж зазначимо, що основну роль соціокультурної трансформації в пострадянській свідомості зіграли так звані “кухонні розмови”.

На підприємстві, в трудовому колективі, людина виказувала думки, що цілком збігалися з “генеральною лінією партії та уряду”, а у близькому колі, “за чаєм” інші – критичні і прогресивні.

Критична маса таких думок і розмов накопичувалась, що саме дало поштовх до змін в ідеологічному і соціальному контексті.

І як довела історія, ці зміни виявились незрілими, що на прикладі Російської федерації привели к класичному реваншизму.

Виявляється, що критичного мислення, як такого, замало для створення новітніх концептів соціального буття.

Відмова від старих стандартів зовсім не гарантує перехід до нових, ще не створених.

Вдаючись до російської метафоричної дилеми – “Хто винен і що робити”, можемо зробити висновок, що за “Хто винен” відповідає критичне мислення, а за “Що робити” вже мислення панорамне, чи хоча б креативне.

Саме панорамність мислення дає особистості не просто свободу думки ,незалежної від впливу масової свідомості, а й спроможність формувати нові концепти соціального буття в реальних сучасних умовах.

Зазвичай, “панорамне мислення” базується на “панорамному баченні” ситуації і це доступно лише духовно вільномислячій особистості.

Здатність до аналізу широкого спектру інформаційних джерел, їх критичного аналізу і виробленні власного бачення розвитку, в даному випадку є ключовою.

Вільна, незаангажована, особистість може вказати владі на її помилки, проте, скоріш всього, не буде здатна запропонувати методи їх виправлення. В найліпшому разі надійдуть пропозиції скористатися досвідом третіх сторін.

Панорамно-мисляча особистість не стане апелювати до влади і буде намагатись виробити свої концепти виходу з патової ситуації та створення новітніх концептів соціальної парадигми.

Саме панорамно-мисляча особистість, що володіє панорамним баченням проблеми, може мати змогу для її вирішення згідно новітнім викликам соціального буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. <http://dic.academic.ru/>
2. <http://yvision.kz/post/634449>

© Халапсис А. В.

3. <http://www.psychodic.ru/arc.php?page=3635>

4. http://echo.msk.ru/blog/weller_michael/1826342-echo/

5. Трацякоу У. <http://www.proza.ru>

Халапсис Алексей Владиславович – доктор философских наук, профессор кафедры философии и политологии Национальной металлургической академии Украины

УДК 130.2:930.1+930.2

МУЛЬТИВЕРСУМ ІСТОРІИ

Статья посвящена проблеме постижения истории древних обществ в аспекте их религиозной идентичности. Религия является одним из фундаментальных элементов цивилизационной идеи («онтологического проекта»); она конструирует «вселенную», которая отличается характерными только для нее «законами природы». Для того чтобы сделать «коммуникацию» с древними максимально аутентичной, исследователь должен не только признать за ними право видеть мир по-своему, но и принять их «законы», а значит — и религию. Поскольку последнее практически невозможно, ученый лишается возможности постигать иную культурно-историческую реальность как живое становление человеческого духа; в ней он увидит лишь схему и басню. Предлагаемый в статье метод «эпистемологического политеизма», который основан на мысленном эксперименте, позволяет обойти сложности восприятия и приблизиться к пониманию смыслов, определяющих мировоззрение древних.

Ключевые слова: всемирная история, понимание, культура, цивилизация, философия истории, методология истории, «эпистемологический политеизм».

МУЛЬТИВЕРСУМ ІСТОРІЇ

Стаття присвячена проблемі осягнення історії стародавніх суспільств в аспекті їх релігійної ідентичності. Релігія є одним з фундаментальних елементів цивілізаційної ідеї («онтологічного проекту»); вона конструє «всесвіт», який відрізняється характерними тільки для нього «законами природи». Для того щоб зробити «комунікацію» з древніми максимально автентичною, дослідник повинен не тільки визнати за ними право бачити світ по-своєму, але і прийняти їхні «закони», а відтак — і релігію. Оскільки останнє практично неможливо, вчений позбавляється можливості осягати іншу культурно-історичну реальність як живе становлення людського духу; в ній він побачить лише схему і байку. Запропонований у статті метод «епістемологічного політеїзму», який заснований на уявному експерименті, дозволяє обійти складності сприйняття і наблизитися до розуміння смислів, що визначають світогляд древніх.

Ключові слова: всесвітня історія, розуміння, культура, цивілізація, філософія історії, методологія історії, «епістемологічний політеїзм».

MULTIVERSE OF A HISTORY

This article is devoted to the issue of history comprehension of the ancient societies in the context of their religious identity. Religion is one of the fundamental elements of civilization idea (“ontological project”); it constructs “universe” that is distinguished by the “laws of nature”, specific only for it. To make “communication” with ancient people maximally authentic, the researcher should not only recognize their right to look at the “world” in its own way, but also accept its “laws”, that means – religion as well. Since the latter is almost impossible, the scientist is deprived of the possibility to comprehend another cultural and historical reality as vivid establishment of human spirit; he/she will see only scheme or fable in it. The proposed in this paper